

According To The Narrations Whether The Feeding Is A Separate Verse At The Beginning Of The Surah And The Issue Of Qiraat In Prayer

Sami BUYUKKAYNAK*

Abstract

The issue of the qiraat of the basmalah is a result of the fact that it is a verse of each verse and whether it is necessary to read it in prayer. It has been determined that the narrations of the narrations that indicate that this verse is a verse belonging to the beginning of the basmalah in the context of the examination made in the framework of the weaknesses. In the same way, it is revealed that the traditions which saw the need of the birds as necessary due to the fact that basmalah is a verse belonging to each verse is also a weak narrative. This situation has caused question marks about the views of the sects who regarded the verse as a verse belonging to each verse as assuming that the verse is read as prayer.

The qiraat is one of the obligatory prayers. The one who declared the condition of qiraat, which is obligatory, is Hz. Prophet. Basmalah is also a part of qiraat in prayer. The issue of the qiraat of the basmalah is a result of the fact that it is a verse of each verse and whether it is necessary to read it in prayer. It has been determined that the narrations of the narrations that indicate that this verse is a verse belonging to the beginning of the basmalah in the context of the examination made in the framework of the weaknesses. In the same way, it is revealed that the traditions which saw the need of the birds as necessary due to the fact that basmalah is a verse belonging to each verse is also a weak narrative. This situation has caused question marks about the views of the sects.

Keywords: Hadith, Qiraat, Basmalah, Verse, Prayer.

Rivâyetlere Göre Bismelenin Sûre Başlarında Müstakil Bir Âyet Olup Olmadığı ve Namazda Kiraati Meselesi¹

* Doctorate Student, University of Necmettin Erbakan (Konya), Social Science Institute, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Hadith, Konya, Turkey.

Doktora Öğrencisi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, Konya, Türkiye.

skaynak48@hotmail.com

ORCID 0000-0001-6234-3277

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 19 October / Ekim 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 24 November / Kasım 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 January / Ocak 2021

Volume / Cilt: 8; **Issue / Sayı:** 15; **Pages / Sayfa:** 277-303.

Suggested ISNAD Citation: Sami Büyükkaynak, "Rivâyetlere Göre Bismelenin Sûre Başlarında Müstakil Bir Âyet Olup Olmadığı ve Namazda Kiraati Meselesi" *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15 (Ocak-January 2021), 277-303. www.dergipark.org.tr

¹ Bu makale Hadis İlimleri Açısından Namazda Kiraat Meselesi isimli çalışmamızdan istifade edilerek hazırlanmıştır. Bkz. Büyükkaynak, Sami, *Hadis İlimleri Açısından Namazda Kiraat Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: 2005.

Sami BÜYÜKKAYNAK

Öz

Bismelenin kiraati meselesi, onun her sûreye ait bir âyet olup olmadığı ve onun namazda okunmasının gerekli olup olmadığıyla ilgili nakledilen rivâyetlerin bir sonucudur. Bu mesele çerçevesinde yapılan incelemeler neticesinde bismelenin başında yer aldığı sûreye ait bir âyet olduğuna delâlet eden rivâyetlerin sıhhatlerinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde bismelenin her sûreye ait bir âyet olmasından hareketle bismelenin kiraatini gerekli olarak gören rivâyetlerin de zayıf rivâyetler olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum besmeleyi her sûreye ait bir âyet olduğu için bismelenin namazda okunmasını farz olarak kabul eden mezheplerin görüşleri hakkında da soru işaretleri oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Kiraat namazın farzlarındanadır. Farz olan kiraatin keyfiyetini beyan eden ise Hz. Peygamberdir. Besmele de namazda kiraatin bir cüzüdür. Bu sebeple bismelenin kiraati meselesi, onun her sûreye ait bir âyet olup olmadığı ve onun namazda okunmasının gerekli olup olmadığıyla ilgili nakledilen rivâyetlerin bir sonucudur. Bu mesele çerçevesinde yapılan incelemeler neticesinde bismelenin başında yer aldığı sûreye ait bir âyet olduğuna delâlet eden rivâyetlerin sıhhatlerinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde bismelenin her sûreye ait bir âyet olmasından hareketle bismelenin kiraatini gerekli olarak gören rivâyetlerin de zayıf rivâyetler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum besmeleyi her sûreye ait bir âyet olduğu için namazda okunmasını farz olarak kabul eden mezheplerin görüşleri hakkında soru işaretleri oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kiraat, Besmele, Âyet, Namaz.

GİRİŞ

İbadetlerin baş tâcı kabul edilen namaz, müminin diğer dinlerin müntesiplerinden ayrılması noktasında en önemli ibâdet olarak görülmüştür. Kur'ân'ın ibâdet olarak üzerinde yoğunlukla durduğu bu ibâdetle ilgili rivâyetlerin hadis külliyyâtı içerisindeki yeri de önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Bunun ortaya çıkış sebebi, Kur'ân'ın tafsilâtını açıklamaksızın namazı emretmiş olmasıdır. Onu sistemize edecek olan merci Peygamber (s.a.) olunca da yüklü bir rivâyet malzemesi ortaya çıkmıştır. Namazın içerisinde yer alan amellerin tümü hakkında rivâyet malzemesi pek çoktur. Bismelenin âyet olup olmadığı ve onun namazda kiraatini gerekli olup olmadığı konusunda da farklı rivâyetlerin hadîs külliyyâtı içerisinde yer alması bu konulardaki rivâyetlerin sıhhat durumunu araştırmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada bismelenin âyet olup olmadığı ve namazda okunmasının gerekli olup olmadığı konusunda vârit olan rivâyetlerin sıhhat durumu araştırılarak değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Bismelenin Âyet Olup Olmadığı İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Hadîs külliyyatında bismelenin âyet olduğuna delâlet eden rivâyetler ile onun âyet olmadığına delalet eden rivâyetler yer almaktadır. Bu haberleri Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Abbâs rivâyet etmektedirler. Bismelenin âyet olduğuna delâlet eden rivâyetlerden birisi İbn Abbâs'dan nakledilmiştir.

1.1. İbn Abbâs Rivâyeti:

حدثنا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَرَجِ الْأَزْرَقِيُّ، ثنا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَعْوَرُ قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبِي أَنَّ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ، فَقَالَ: {وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي} [الحجر: 87] قَالَ: " هِيَ أُمَّ الْقُرْآنِ " قَالَ أَبِي: وَقَرَأَ عَلَيَّ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حَتَّى خَتَمَهَا، ثُمَّ قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْآيَةُ السَّابِعَةُ " قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ لِأَبِي: وَقَرَأَهَا عَلَيَّ ابْنُ عَبَّاسٍ كَمَا قَرَأْتُهَا عَلَيْكَ، ثُمَّ قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْآيَةُ السَّابِعَةُ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَدَحَرَهَا اللَّهُ لَكُمْ فَمَا أَخْرَجَهَا لِأَحَدٍ قَبْلَكُمْ

Muhammed b. el-Ferec el-Ezrak²- Haccâc b. Muhammed el-A'ver'in³ söylediğine göre İbn Cüreyc⁴ şöyle demiştir: "Babamın bana haber verdiği göre, Saîd b. Cübeyr⁵ ona şöyle demiştir: "Sana seb'u mesânî'yi verdik" ayetindeki seb'u mesânî, Ümmü'l-Kur'ân'dır. Babam dedi ki, Saîd b. Cübeyr bana Bismillâhirrahmânirrahîm'i okudu, bitirdi, sonra şöyle dedi: Bismillâhirrahmânirrahîm yedi âyettendir. Saîd b. Cübeyr babama sonra şöyle demiştir: "İbn Abbâs'a benim sana okuduğum gibi okundu, sonra dedi ki, Bismillâhirrahmânirrahîm yedin-

- ² Muhammed b. el-Ferec el-Ezrak'ın vefâtı 282/895'tir. Onun Haccâc b. Muhammed el-A'ver'den rivâyet aldığı ifade edilmiştir. Hâkim, Dârekutnî'nin onun zayıf olduğunu ifade ettiğini belirtmiş, Hatîb el-Bağdâdî ise, onun rivâyetlerinin sağlam olduğunu, onun hakkında münker bir değerlendirme bilmediğini, hocalarından sadece onun iyi hasletlerini işittiğini ifade etmiştir. İbn Hazm ise onun meçhûl olduğunu söylemiştir. (bk. Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *et-Târîhu'l-Bağdâdî*, nşr. İsmâil el-Ensârî (Riyad: y.y., 1395/1975), 3/159; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, (Beyrut: y.y., 1984), 9/354).
- ³ Haccâc b. Muhammed el-A'ver 205/820 senesinde vefât etmiştir. O İbn Cüreyc'ten hadis işittir. Yahyâ b. Maîn, ömrünün sonlarına doğru karıştırmaya başladığını ifade etmiş, Ahmed b. Hanbel(v.241/855) hadisinin sahih olduğunu, Ebû Hâtîm de sadûk olduğunu belirtmiştir. Müslim ise onun sika olduğunu belirtmiştir. (bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Haşim en-Nedvî (by.: y.y., ts.), 2/380; Ebû Abdurrahmân İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: y.y., 1271/1952), 3/166; Yusuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, thk. Beşşâr Marûf (Beyrut: y.y., 1980), 5/451).
- ⁴ Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc: Vefâtı 150/767 yılı olan İbn Cüreyc'in künyesi Ebû Hâlid ve Ebu'l-Velîd'dir. Dedesi Cüreyc Ümmü Habîb'in rumlu kölesidir. İbn Cüreyc hakkında, imam, allâme, hâfız, Şeyhu'l-Harem, Sâhibu't-Tesânîf, Mekke'de ilmi ilk tedvîn eden diye ifadelerde bulunulmuştur. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, "sika", Yahyâ b. Saîd el-Kattân, "sadûk" değerlendirmesi yapmıştır. Ahmed b. Hanbel, "İbn Cüreyc sahîh hadîsi iyice tahkik eder, sağlamlaştırmadığı hiçbir hadîsi almazdı", Ebû Hâtîm, "Sâlihu'l-Hadîs", el-İclî, "sika" demiştir. el-Alâî, onun tedlîs yaptığını söylemiştir. Dârekutnî ise, İbn Cüreyc'in tedlîsinin en şerli tedlîs olduğunu, Mecrûh'tan işittiğinde tedlîs yaptığını ifade etmiştir. (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/422; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/35; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-şikât*, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, (Beyrut: y.y., 1405/1985), 2/103; Salâhuddîn Ebû Saîd el-Alâî, *Kitabu'l-muhtelîn*, thk. Rafet Fevzi Abdülmuttalib & Ali Abdülbasîr Fevzî (Kahire: y.y., 1996), *Câmiu't-tahsil*, 229; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-müdekkisîn*, thk., Âsım b. Abdullâh el-Karyutî (Amman: y.y., 1983), 41; Muhammed b. Abdurrahmân Celalettin es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, (Beyrut: y.y., 1403/1982), 81; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut & Muhammed Nuaym (Beyrut: y.y., 1413/1992), 1/ 325).
- ⁵ Saîd b. Cübeyr, 95/713 senesinde vefât etmiştir, Abdullâh b. Mesud, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Abdullâh b. Zübeyr ve Abdullâh b. Abbâs'tan hadis nakletmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. (bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/9, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/11).

ci ayettir. Yine İbn Abbâs demiştir ki, Allah onu sizin için bir hazîne kılmıştır, sizden önce hiç kimse için onu ortaya çıkarmamıştır."⁶

İbn Abbâs rivâyeti muttasıldır. Çünkü râviler hem birbirlerinden rivâyet almışlardır, hem de yaşadıkları zaman itibariyle birbirleriyle görüşme imkânları vardır. Her tabaka diğeriyle mülâkî olabilecek zaman aralıklarında yaşamışlardır. Râvilerin adalet ve zabtı ile ilgili olarak yapılan tespitler ise hadisin râvileri hakkında cerh edici ifadelerin kullanıldığını göstermektedir. Muhammed b. Ferec el-Ezrak ve İbn Cüreyc hakkında cerh edici ifadeler vardır. Bu cerh ifadeleri hadisi sahîh olma durumunu zayıflatabilecek durumdadır. Bilhassa İbn Cüreyc'in tedlîs yapma gibi önemli bir cerhe sahip olması bu rivâyeti hasen olarak değerlendirmeden ziyade rivâyetin zayıf olarak görülmesine de sebebiyet verecektir. Bu hadis aynı zamanda merfû' değil, İbn Abbâs'tan nakledilen mevkûf bir haberdir. Rivâyet metin olarak İbn Abbâs'ın fikhî görüşünü aktarır mahiyettedir. Görüş yani mevkûf haber olması hasebiyle, işin içine şahsî kanaat girmekle birlikte, sahâbenin din konusunda ifade edecekleri görüş ve hükümlerin hükmen merfû' olacağı⁷şeklinde bir görüş vardır. Fakat sahâbenin din konusunda söylediklerinin hepsini hükmen merfû' olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Çünkü sahâbe de insandır, bazı dış etkenler onun fikrini, muhayyilesini etkilemiş olabilmekte ve bu etkilenmeler onun farklı düşünce ve görüşlere sahip olması sonucunu da doğurabilmektedir. Bunun için, her kavle merfû' habermiş gibi bakmak da mümkün olmayabilir. İbn Abbâs'ın rivâyetine de bu açıdan bakmak gerekmektedir. Onun besmeleyi Fâtiha Sûresi'nin yedi âyetinden biri olarak kabul eden görüşü, "Seb'u Mesâni"yi, Fâtiha Sûresi olarak tefsir ve kabul etmesinin ve bu kabul çerçevesinde yedinci âyeti bulma çabasının neticesi olarak görülebilir.

1.2. Enes b. Malik Rivâyeti:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنِ الْمُخْتَارِ عَنِ أَنَسٍ، قَالَ: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ بَيْنَ أَظْهُرِنَا إِذْ أَغْفَى إِغْفَاءَةً ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مُتَّبِسِمًا، فَقُلْنَا: مَا أَضْحَكَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «أُنزِلَتْ عَلَيَّ آيَةٌ سُوْرَةٌ» فَقَرَأَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ { إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ. فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ. إِنَّ سَائِنَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ } [الكوثر: 2] ثُمَّ قَالَ: «أَتَدْرُونَ مَا الْكَوْثَرُ؟» فَقُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: " فَإِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدَنِيهِ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ، عَلَيْهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ، هُوَ حَوْضٌ تَرِدُ عَلَيْهِ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، آيَتُهُ عَدَدُ النُّجُومِ، فَيُخْتَلَجُ الْعَبْدُ مِنْهُمْ، فَأَقُولُ: رَبِّ، إِنَّهُ مِنْ أُمَّتِي فَيَقُولُ: مَا تَدْرِي مَا أُحَدِّثُ بِعَدَنِكَ

⁶ Abdürrezzâk, Ebû Bekr es-San'anî, *el-Musannef*, thk., Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: y.y., 1403), *el-Musannef*, 2/90; Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk., Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: y.y., 1990), 1/736; Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk., Mustafa Abdülkadir el-Ata (Mekke: y.y., 1994), 2/66.

⁷ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Usulü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 117.

Alî b. Müshir⁸- el-Muhtâr⁹- Enes (r.a.) anlatıyor: "Bir gün Rasûlullah (s.a.) aramızda bulunduğu sırada birden uyuklamaya başladı. Sonra gülümseyerek başını kaldırdı. Biz: "Seni güldüren nedir? Yâ Rasûlallah" dedik. "Az önce bana bir sûre indirildi" buyurdu. "Bismillâh irrahmân irrahîm, İnnâ a'taynâ ke'l-kevser, Fesalli li rabbike ve'nhar, inne şânie-ke hüve'l-ebter." Bitirdikten sonra "Kevser nedir bilir misiniz?" diye sordu. "Allah ve Rasûlü en iyi bilendir" dedik. Buyurdu ki "O bir nehirdir. Rabbim onu bana vadetti. Onda pek çok hayır vardır. O bir havuzdur ki ümmetim kıyâmet günü onun başına gelecek. Onun kapıları yıldızlar sayıncadır. Derken içlerinden bir kul oradan çekilir, atılır da ben, "Yâ Rabbi, o benim ümmetimdendir." derim. O da buyurur ki, "Sen bilmezsin, o senden sonra neler yaptı, neler."¹⁰

Bu rivâyeti Müslim şu tarikle de nakletmiştir: Alî b. Hucr es-Sa'dî¹¹61- Alî b. Müshir-el-Muhtâr b. el-Fülfül- Enes b. Mâlik

Enes b. Mâlik rivâyeti râvi zincirinin birbirleriyle bağlantılı olmaları açısından muttasıldır. Râviler ise adâlet ve zabt açısından rivâyeti zedeleyecek bir vasfa sahip değillerdir. Bunun için hadîsi sened olarak sahîh şeklinde değerlendirmek gerekmektedir. Enes b. Mâlik rivâyeti metin itibariyle, vahyedilen bir sûreyi Hz. Peygamber'in okuması ve o sûrede geçen bir ifadeyi açıklaması olarak göze çarpmaktadır. Burada önemli olan, vahyedilen sûrenin başında bismelenin Hz. Peygamber tarafından okunmasıdır. Bu metinde görünüş itibariyle bir problem yoktur.

1.3. Ebû Hureyre Rivâyeti

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأَمِّ الْقُرْآنِ فَهِيَ خِدَاجٌ» ثَلَاثًا غَيْرُ تَمَامٍ فَقِيلَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ: إِنَّا نَكُونُ وَرَاءَ الْإِمَامِ؟ فَقَالَ: «أَفْرَأُ بِهَا فِي نَفْسِكَ؟ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ

⁸ Ali b. Müshir el-Kuraşî, hicrî 189/804 senesinde vefât etmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a, Nesâî sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel ise, onun "sâlihu'l-hadîs" olduğunu belirtmiştir. Kütüb-ü Sitte müellifleri onun hadislerini nakletmişlerdir. Aynı zamanda el-Muhtâr el-Fülfül'den hadis nakletmiştir. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 21/135; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/47; İbn Hacer, *et-Tehzîbu't-tehziib*, 7/335).

⁹ el-Muhtâr b. el-Fülfül el-Kûfî, Enes b. Mâlik'ten rivayet almıştır, ondan rivayet alanlar arasında Ali b. Müshir de vardır. Onun rivayetlerini, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesâî nakletmişlerdir. Yahya b. Maîn, Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel, İclî ve Zehebî onun hakkında sika değerlendirmesinde bulunmuştur. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 27/319; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/248).

¹⁰ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: y.y., 1409/1988), 6/305; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 3/102; Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî el-Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Salât", 53; Beyhâkî, *es-Sünen'ül-kübrâ*, 2/43.

¹¹ Alî b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî hicrî 244/858 senesinde vefât etmiştir. Ali b. Müshir'den hadis nakletmiştir. Nesâî onun hakkında sika değerlendirmesinde bulunmuş, Hatîb el-Bağdâdî (öl.463/1070) ise sadûk demmiştir. Onun rivâyetlerini Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî nakletmiştir. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 20/355; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/36; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehziib*, 7/259).

عَبْدِي نِصْفَيْنِ، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: حَمْدِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَنْتَى عَلَيَّ عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ}، قَالَ: مَجْدَنِي عَبْدِي - وَقَالَ مَرَّةً فَوَضَّ إِلَيَّ عَبْدِي - فَإِذَا قَالَ: {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} قَالَ: هَذَا بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ: {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} قَالَ: هَذَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ "

Ebu Hûreyre , Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle işittiğini rivâyet etmiştir: "Kim namaz kılar da Ümmü'l-Kur'ân'ı okumazsa o namaz güdüktür, tamam değildir." Bunun üzerine Ebû Hureyre'ye şöyle denildi: "Biz imamın arkasında da namaz kılıyoruz." Ebû Hureyre bunun üzerine şöyle dedi: "O zaman içinden oku. Ben Rasûlullah'ın(s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Allahşöyle buyurmuştur: "Ben namazı kendimle kulum arasında ikiye taksim ettim. Rasûlullah(s.a.), "Onu okuyunuz", buyurdu. Kul "Elhamdülillahi Rabbi'l-alemîn" dediğinde, Allah Teâla "Kulum bana hamdetti"der. O, "er-Rahmâni'r-Rahîm" dediğinde, Allah Teâla "Kulum beni övdü"der. O, "Mâliki yevmi'd-Dîn" dediğinde, Allah Teâla "kulum bana senâda bulundu" der. O, "İyyâke na'büdü ve İyyâke nesta'în" dediğinde, Allah Teâla, işte bu âyetler benimle kulum arasındaki ayetlerdir, kuluma dilediği şey verilecektir. Kul, "İhdine's-sırâta'l-müstekîm, sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim ğayri'l-mağdûbi aleyhim vele'd-dâllîn" der, bunlar kulumundur, kuluma dilediği şey verilecektir, buyurur.¹²

İbn Mâce rivâyetinde, hadisin ilk kısmı yer almamakta, sadece Rasûlullah'ın (s.a.) Allah'tan naklettiği bölüm yer almaktadır. Bu rivâyeti İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî de nakletmiştir. Bütün rivâyetlerde ortak râvi, el-Alâ b. Abdurrahmân¹³ olarak göze çarparken, Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî'nin rivâyetlerinde ortak râvi, el-Alâ b. Abdurrahmân'ın babası, Abdurrahmân b. Yakûb'tur.¹⁴ İmam Mâlik, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivâyetlerinde, el-Alâ'nın, Hişâm b.

¹² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: y.y., 1370), "en-Nidâu's-salât", 174; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 12/239; Müslim, "Salât", 38; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: y.y., 1409/1988), "Salât", 131; Ebû İsa Muhammed Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: y.y., 1356), "Tefsîru'l-Kur'ân", 2; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, (Beyrut: y.y., ts.), "İftitah", 23; Ebu Abdillâh Muhammed el-Kazvinî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: y.y., 1952), "Edeb", 52.

¹³ el-Alâ b. Abdurrahmân, hicrî 132/749 senesinde vefât etmiştir. Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Ebu's-Sâib Mevlâ Hişâm b. Züheyr'den ve babasından hadîs almıştır. Ondan ise, Süfyân b. Uyeyne, Abdülazîz b. Ebî Hâzim, Abdülazîz b. Muhammed ve Mâlik b. Enes rivâyet almıştır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, hadîsi hüccet demiş, Ahmed b. Hanbel, sika; Ebû Hâtim sâlihu'l-hadîs değerlendirmesi yapmış, Ebû Zür'a ise leyse bi'l-kavî demiştir. (bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 6/508; Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, 22/ 523; Zehebî, *el-Kâsif*, 2/105; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzib*, thk. Muhammed Avvâme(Suriye: y.y., 1986), 435).

¹⁴ Abdurrahman b. Ya'kub, Ebû Hureyre ve Ebû Saîd'den hadîs rivâyet etmiş, ondan da oğlu el-Alâ hadîs nakletmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer sîka demişlerdir. (bk. Zehebî, *el-Kâsif*, 1/649).

Zühre'nin âzadlısı, Ebu's-Sâib'den¹⁵ hadîsi rivâyet ettiği görülmektedir. Diğer taraftan İmam Mâlik bu rivâyeti, el-Alâ'dan rivâyet ederken, Müslim'in rivâyetinde, el-Alâ'dan, Süfyân b. Uyeyne'nin¹⁶ rivâyeti aldığı, Müslim'in de, İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî'den¹⁷ aldığı görülmektedir. İbn Mâce ise bu rivâyeti Ebû Mervân Muhammed b. Osman'dan¹⁸, o Abdülazîz b. Ebî Hâzim'den¹⁹, o da el-Alâ'dan nakletmiştir. Ebû Dâvûd rivâyeti Mâlik b. Enes'ten rivâyet ederken, Tirmizî, Kuteybe b. Saîd'den²⁰, o Abdülazîz b. Muhammed'den, o da el-Alâ'dan nakletmiş, Nesâî ise Kuteybe b. Saîd'den, o Mâlik'ten, o da el-Alâ'dan nakletmiştir.

Ebû Hureyre rivâyeti, hadîs kitapları içerisinde değişik râviler tarafından aktarılmakla birlikte bütün rivâyetlerde ortak râviler mevcuttur. Bu rivâyetin bütün senedleri muttasıldır. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî'nin rivâyet ettikleri senedlerin râvileri, adâlet ve zabt itibariyle sağlamdır. Bu rivâyetler sahihtir. İbn Mâce'nin rivâyet ettiği senedi ise adâlet ve zabt itibariyle noksanlığı olan bir râvinin varlığı sebebiyle, sahih olarak değil de hasen olarak değerlendirilebilir.

Bu rivâyete metin açısından bakıldığında iki kısımdan meydana geldiği görülmektedir. Birinci kısımda namazda Fâtiha okumayan kimsenin namazının tam olmayacağı ile ilgili Hz. Peygamber'in(s.a.) ifâdesi ve Ebû Hureyre'nin fetvâsı yer almaktadır. İkinci kısımda ise, Hz. Peygamber'in(s.a.) Allah'tan naklettiği kudsî ifâdeler vardır. Aslında hadîsin söyleniş aslı Fâtiha Sûresi'nin önemini vurgulamaktır. Fakat bu ikinci kısımda

¹⁵ Ebu's-Sâib Mevlâ Hişâm b. Züheyr, Muğire b. Şu'be, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hureyre'den hadîs rivâyet etmiş, el-Alâ ve Zührî de ondan hadîs nakletmiştir. el-Mizzî ve Zehebî onun sika olduğunu söylemişlerdir. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 33/338; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/428).

¹⁶ Süfyân b. Uyeyne, Hicrî 198/716 senesinde vefât etmiştir, sika, hâfız, fakîh olarak değerlendirilmiş, aynı zamanda ömrünün sonlarına doğru hıfzının değiştiği ifade edilmiştir. Zehebî sika olduğunu söylerken, İbn Hacer, tedlîs yaptığının söylendiğini ama sika olduğunu ifade etmiştir. Rivâyet aldığı kimseler arasında el-Alâ b. Abdurrahmân da vardır. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/181; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/449; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/245).

¹⁷ Künyesi Ebû Ya'kûb olup, 138/755 senesinde vefât etmiştir, İbn Uyeyne ve Vekî'den hadîs nakletmiştir. Sikadır. (bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 99).

¹⁸ Künyesi Ebû Mervân olan Muhammed b. Osman b. Hâlid, 241/855 senesinde vefât etmiştir. Abdülazîz b. Ebî Hâzim'den rivâyet almıştır. İbn Mâce'de onun hadîslerini nakletmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim sika değerlendirmesinde bulunurken, Zehebî bazı münker rivâyetlerinin olduğunu söylemektedir. İbn Hacer ise, sadûk olduğunu ve hata ettiğini ifade etmektedir. (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 2/199; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/496).

¹⁹ Abdülazîz b. Ebî Hâzim, 184/800 senesinde vefât etmiştir. el-Alâ b. Abdurrahman'dan rivâyet almıştır. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn sika, sadûk, Ebû Hâtim, Sâlihu'l-hadîs, İclî ve Nesâî ise sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. (bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18, 120; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/652; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/297).

²⁰ Kuteybe b. Saîd Ebu'r-Recâ el-Bâhilî, 240/854 senesinde vefât etmiştir. Abdülazîz ve Mâlik'ten hadîs almıştır. Onun hadîslerini, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Tirmizî nakletmişlerdir. İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî onun sika olduğunu ifade etmişlerdir. (bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 23, 523; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 8/321).

bismelenin Fâtiha Sûresi açıklanırken aktarılmamış olması, besmele okunsa da olur, okunmasa da olur, mecbûriyeti yoktur, sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Burada râvinin unutmüş olma ihtimali olabileceği gibi, Allahbirebir kendisi konuştuğu için besmeleyi zikretmeyi gerekli görmemiş olabilir. Öte yandan râvinin unutmüş olma ihtimâli hadîsin illetli olabileceği şüphesini de uyandırabilir. Fakat hadîs âlimlerince böyle bir değerlendirme yapılmamıştır.

1.4. Ebu Hureyre Rivâyeti

عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنِي قَتَادَةُ، عَنْ عَبَّاسِ الْجُسَمِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "سُورَةٌ فِي الْقُرْآنِ، ثَلَاثُونَ آيَةً، تَسْتَغْفِرُ لِصَاحِبِهَا حَتَّى يُغْفَرَ لَهُ: تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ"

Şu'be²¹-Katâde²²-Abbâsel-Ceşmî²³-Ebû Hureyre-Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân'da otuz âyet olan bir sûre vardır ki, okuyan kimsesini affettirinceye kadar ona istiğfarda bulunur. O "Tebârekellezî bi yedihi'l-Mülk"tür.²⁴

²¹ Şu'be b. el-Haccâc: Ebû Bistâm künyesi olup, 160/776 senesinde vefât etmiştir. Şu'be hakkında, İbn Mehdî "Şu'be hadîs konusunda emîru'l-mü'minîn idi", Hammâd b. Seleme, "hadîs isteyene Şu'be şarttır", Yahyâ b. Saîd, "Şu'be hadîs ezberlemede emirdir", Hammâd b. Zeyd, "Şu'be bir şey hakkında bana muhalefet ederse, ben kendi bildiğimi terkederdim", Ahmed b. Hanbel, "Şu'be ricâl isimlerinde yanılırdı. Şu'be hadîs hükümlerini en iyi bilendi, Şu'be olmasaydı hükmü'l-hadîs yok olurdu." değerlendirmelerini yaparlarken, Yahyâb. Maîn ve Ebû Hâtim ise onun hakkında "sika" demiştir. Şu'be Katâde'den rivayet etmiştir. Muhammed b. Ca'fer de ondan rivâyet almıştır. (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/244; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/369- 372; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 22/491; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/485; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/266).

²² Katâde b. Diâme: Hicrî 117/735 senesinde vefât etmiş, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Serces ve Ebu't-Tufeyl'den rivayet almıştır. Kur'ân ve Fıkıh âlimi, zamanının hafızıdır. İbn Sirîn onun için "insanların en hâfızı" tabirini kullanmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb ise "Iraklı, Katâde'den daha hâfızını görmemiştir" demiştir. Kendisi Enes b. Mâlik'in en sebatlı talebelerindedir. Sahîh eser sahipleri onun hadîsleriyle ihticâc etmişlerdir. Aynı zamanda tedlîsleri ile meşhurdur. Onun hakkında Yahya b. Maîn, "sika", Ahmed b. Hanbel ise, "hâfız, herşeyi hıfzından naklederdi" demiştir. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/133; İbn Hibbân Muhammed el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Şerafeddin Ahmed (Beyrut: y.y., 1975), 5/322; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mîzanu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz & Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: y.y., 1416/1995), 5/466; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 8/316).

²³ Abbâs el-Ceşmî'ye Abbâs b. Abdullah da denir. Ebû Hureyre ve Osman b. Affân'dan hadîs nakletmiş, ondan da Katâde hadîs nakletmiştir. Ondandır bu rivâyet nakledilir. İbn Hibbân onu sika olarak kabul etmiş, Zehebî de sika demiştir. (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 4; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 14/264; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/523; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 5/18).

²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/405; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/299; İbn Mâce, "Edeb", 52; Ebû Dâvûd, "Şehrü Ramadan", 10; Nesâî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 67.

Ahmed b. Hanbel bu rivâyeti, Muhammed b. Ca'fer²⁵- Şu'be- Katâde- Abbâs el-Ceşmî tarîkiyle rivâyet etmiş, İbn Mâce, İbn Ebî Şeybe-Ebû Üsâme²⁶ - Şu'be - Katâde-Abbâs el-Ceşmî, Ebû Dâvûd Amr b. Merzûk²⁷-Şu'be- Katâde-Abbâs el-Ceşmî, Tirmizî ise Muhammed b. Beşşâr²⁸-Muhammed b. Ca'fer-Şu'be- Katâde- Abbâs el-Ceşmî tarikiyle rivâyet etmiştir.

Bu rivâyetin senedi muttasıldır. Râviler birbirleriyle görüşmüşler, aralarında hadîs alışverişi olmuştur. Râvilerin adâlet ve zabt yönüne bakıldığı zaman ise, Ebû Üsâme'nin tedlîs yaptığı görülmektedir. Fakat onun tedlîsini beyan etmesi ve sonraları tedlîsten vazgeçmesi, hadîslerinin âlimler tarafından hüccet kabul edilmesini sağlamıştır. Ebû Dâvûd'un hadîs aldığı Amr b. Merzûk ise, zayıf değerlendirmelerine sahip bir râvidir. Bu yönüyle rivâyet hasen olarak kabul edilir. Başka eserlerde yer alan senedlerdeki râvilerinin de adâlet ve zabt yönü itibariyle sağlam oldukları göze çarpmaktadır ki bunlar Ebû Üsâme ve Amr b. Merzûk'un nakletmiş oldukları rivâyetin şahidi durumundadırlar. Bu çerçevede rivâyetleri sahîh olarak değerlendirmek mümkündür.

Ebû Hureyre rivâyeti Mülk Sûresi'nin önemini ifade etmek için Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilmiştir. Bu hadîsin bu konuda ele alınmış olmasına sebep, Mülk Sûresi'nin ayet sayısıdır. Aslında bu rivâyetin doğrudan konuyla ilgisi olarak yoktur, ama besmelenin sûrelere ait olup olmadığı konusu bu rivâyetin delil olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Mülk Sûresi besmele olmaksızın otuz âyettir. Bu haliyle rivâyet, bismelenin sûrelerin bir âyeti olduğu iddiasının üzerinde düşünülmesini gerektirmektedir. Diğer

²⁵ Muhammed b. Ca'fer el-Hezelî 193/808 senesinde vefât etmiştir. Şu'be'den hadîs nakletmiş ve onun hadîsleri hakkında mütehassis kabul edilmiştir. Muhammed b. Beşşâr ondan hadîs nakletmiştir. Şu'be hadîslerinde sika kabul edilmiş, onun hakkında Ebû Hâtim, İclî, İbn Hibbân sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 5/25; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/162; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 9/84).

²⁶ Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme el-Küfî: Etbau't-Tâbiînden olan Ebû Üsâme, hicrî 201/816 yılında vefât etmiştir. Yahya b. Maîn onun hakkında "sika" ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel ise "sebat ehli, az kalsın hata ediyordu", derken, Ebû Hâtim, "sahîhu'l-kitâb, sadûk" demiştir. el-İclî ve İbn Şâhin ise "sika" demişlerdir. el-Ezdî, onun tedlîsinin çok olduğunu, sonra bu halinden vazgeçtiğini ifade ederken, İbn Saîd onun tedlîsinin çok olduğunu ama rivâyetlerinin tedlîsini beyan ettiğini söylemiş, İbn Hacer ise, onunla ihticâc edileceğinde ittifak olduğunu, tedlîsinin çok olduğunu ama bu durumundan sonra vazgeçtiğini ifade etmiştir. İbn Hibban, onu "sikat"ında zikretmiş, Kütüb-ü Sitte müellifleri onun rivâyetlerini eserlerine almışlardır. Şu'be'den hadîs nakletmiştir. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 7/223; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, 2/357; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 3/3-4; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdekkîn*, 1/30).

²⁷ Amr b. Merzûk el-Bâhilî Ebû Osman, 224/838 senesinde vefât etmiştir. Şu'be ve Mâlik'ten hadîs rivâyet etmiş, Buhârî ve Ebû Dâvud da ondan hadîs rivâyet etmişlerdir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, Zehebî sika demiş, İclî zayıf olduğunu, Dârekutnî vehminin çok olduğunu, Hâkim seyyiü'l-hıfz olduğunu ifade etmiştir. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 22/224; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/88; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 8/87).

²⁸ Muhammed b. Beşşâr b. Osmân b. Davud b. Keysân el-Basrî, Hicrî 252/866 senesinde vefât etmiştir. Kütüb-ü Sitte müellifleri hadîsini nakletmişlerdir. el-İclî ve İbn Hibbân onun hakkında sika demiş, Ebû Hâtim sadûk, Nesâî sâlih değerlendirmesinde bulunmuştur. Muhammed b. Ca'fer'den hadîs nakletmiştir. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 24/511; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/159; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 9/61).

tarafından rivâyetin metin itibariyle bir problemi söz konusu değildir. İbn Mâce'de yer alan rivâyette "istiğfarda bulunur" ifadesi yerine "şefâatte bulunur." ifadesi yer almaktadır.

1.5. Bismelenin Ayet Olup Olmadığı İle İlgili İhtilâfların Değerlendirilmesi

Bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olup olmadığı meselesi, namazda onun nasıl kıraat edilmesi gerektiği üzerinde ihtilâfların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti kabul edilecek olursa, cemaat ile kılınan kıraati cehrî olan namazlarda onun da cehrî olarak okunması gerekecek ve buna göre hüküm verilecektir. Fakat o, Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti değilse o zaman onun cehrî okunması söz konusu olmayacaktır.

Bu konuda mezheplerin görüşlerine bakılacak olursa, Hanefî ulemâsı besmeleyi Kur'ân'dan bir âyet olarak kabul etmişler, ümmetin onu yazılan iki şeyin arasını vahyin kalemi ile ayırmak için görevlendirildiğinde icmâ' ettiğini ifade etmişlerdir. İmam Muhammed'den Cessâs'ın naklettiğine göre, besmele Kur'ân'dan bir âyettir ve iki sûre arasını ayırmak için nâzil olmuştur, her sûreden bir âyet değildir.²⁹

Mâlikî mezhebine göre, besmele sûrelerin başında bir âyet değildir. Çünkü Kur'ân'ın bir ayeti haberi vâhid ile sabit olamaz. Bir âyetin sabit Kur'ân ayeti olması için kendisinde ihtilaf olmayan kat'î mütevâtir bir rivâyetle onun sâbit olması gerekmektedir. İbn Arabî, insanların ihtilâf ettiği bir konunun Kur'ân'da olamayacağını kabullenmenin yeterli olduğunu söylemiştir. Ona göre Kur'ân'da ihtilâf söz konusu olamaz. Zira bismelenin Fâtiha Sûresi'nden olmadığına, sadece Neml Sûresi'nin âyeti olduğuna dair rivâyetlerin hakkında ta'n olmayan sahîh rivâyetler olduğu noktasında ihtilâf yoktur.³⁰

İmam Şâfi, Saîd b. Cübeyr, Zührî, Atâ ve İbnü'l-Mübârek gibi besmeleyi başında bulunduğu her sûreden bir âyet olarak kabul etmektedir. Bu yüzden Fâtiha Sûresinin ilk ayeti besmeledir. Onunla birlikte Fâtiha Sûresi yedi ayet etmektedir. Diğer mezheplerin kabul ettikleri " انعمت عليهم " kısmı müstakil bir âyet değildir. İmam Şâfi'ye göre, eğer besmeleyi okumak terk edilirse, kılınan rekât câiz olmaz, yeniden kılınması gerekir.³¹

Hanbelî mezhebinde ise bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olup olmadığı konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

²⁹ Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: y.y., 2001), 1/96-97; Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, (Beyrut: y.y., 1982), 1/203.

³⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Ferec el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Abdurrahîm el-Berdûnî (Kahire: y.y., 1372/1952), 1/94-95.

³¹ Muhammed b. İdrîs eş-Şafî, *el-Ümm* (b.y.: y.y., ts.), 1/93.

1. Besmele Fâtiha Sûresi'nin âyetidir. Hanbelî ulemâsından Ebû Abdullah b. Batta ve Ebû Hafs bu görüştedirler.³²

2. Besmele Fâtiha Sûresi'nin âyeti değildir. Besmele iki sûrenin arasını ayırmak için nâzil olmuştur. O Neml Sûresi'nin bir âyetidir. Ulemâdan İbnü'l-Cevzî ve İbn Temîm bu görüştedirler. Aynı zamanda Hanbelî ulemâsının çoğunluğu da bu görüşü savunmaktadır. Mezhebin uygulaması da bu yöndedir.³³

Bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olup olmadığı noktasında nakledilen rivâyetler metin açısından gözden geçirildiğinde, İbn Abbâs rivâyetinde Rasûlullah'ın (s.a.) kıraate besmele ile başladığından bahsettiği görülmektedir. Kıraate besmele ile başlamanın, bismelenin o surenin bir âyeti olduğuna delalet etmeyeceği bir gerçektir. Çünkü sûrenin başından değil de ortasından kıraate başlanıldığı zaman besmele okunduğunda, bismelenin o sûrenin ortasından bir âyet olduğunu kabul etmek ihtiyacı hâsıl olacaktır ki bu mümkün değildir. Bu rivâyette Rasûlullah'ın (s.a.) kıraate besmele ile başladığının ifade edilmesi, onun besmeleyi teberrüken okuduğuna delâlet edeceği gibi, "besmelesiz başlanılan her işin sonu kesiktir"³⁴, hadîsine uygun hareket edildiğinin bir tezâhürü olduğu gerçeğini de ortaya çıkaracaktır. Diğer taraftan bismelenin Fâtiha Suresi'nin bir âyeti olduğunu ispatlamak için delil olarak öne sürülen İbn Abbâs rivâyetini bu konuda delil olarak kabul etmek de mümkün değildir. Çünkü bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olup olmadığı tartışması vardır ve bu tevâtür isteyen bir konudur. Çünkü bir âyetin Kur'ân'ın bir âyeti olduğunu ispat etmek için, tevâtür derecesine ulaşmış bir rivâyetin olması gerekmektedir. Oysaki İmam Şâfi, böyle hassas bir konuda, hem haberi âhad hem de mevkûf bir rivayeti delil olarak öne sürmektedir. Kurtubî de bu noktaya dikkat çekerek, bir âyetin belirlenmesinde ancak ve ancak tevâtüre ulaşmış bir rivâyetin belirleyici olacağını ifade etmiştir.³⁵ Bu konuda tevâtür olduğunu söyleyenler, onun mushaflarda mevcudiyetini tevâtür olarak göstermekte ve resmin(çizim) ve tevâtür olan Kıraat-ı Seb'a'nın onu sabitlemiş olmasını tevâtür için delillendirmektedirler.³⁶ Oysaki Cibrîl'in Hz. Peygamber'e(s.a.) ilk geldiğinde okuduğu ilk âyetlerde besmele yoktur. Direkt olarak Cibrîl(a.s.) "Oku" diye başlamış ve diğer âyetleri devam ettirmiştir.³⁷

³² İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfi fi fikhî'l-imami'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1/130; Burhaneddin İbn Müflih, *el-Mübdî fi şerhi'l-Mükni'* (Beyrut: y.y., ts), 1/434.

³³ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, (Beyrut: y.y., 1405/1984), 1/286; Mansur b. Yunus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ' an mütünü'l-iknâ'*, (Beyrut, y.y., 1402/1981), 1/335.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/359.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/94.

³⁶ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, (Kahire: y.y., ts.), 2/228.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/232; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, (İstanbul: y.y., 1979), "Bed'u'l-vahy", 3; Müslim, "İman", 252.

Bismelenin sûre başlarından bir âyet olmadığını kabul edenler ise çoğunlukla Ebu Hureyre'nin naklettiği *قَسَمْتُ الصَّلَاةَ* rivâyetini delil olarak kullanmaktadırlar. Bu rivâyette Fâtiha Sûresi Cenâb-ı Hak tarafından telaffuz edilmekte, fakat sıralamada besmeleye yer verilmemektedir. Eğer besmele Fâtiha Sûresi'nden veya başka sûrelerden bir âyet olsaydı bu durum rivâyette zikredilmesi gerekirdi, savunmasında bulunmaktadırlar. Onların diğer bir delili ise, “Tebâreke” Sûresi'nin otuz âyet olduğunu belirten Ebû Hureyre rivâyetidir.

Hanefiler, aslında bu iki görüşün ortasını bulmak istemektedirler. Çünkü Malikîler, Kur'ân'ın herhangi bir lafzının Kur'ân'dan bir âyet olduğunun açıkça ve tevâtür yoluyla belli olacağından, hakkında değişik görüşler bulunan bir sözün Kur'ân'dan olduğuna hükmedilemeyeceğinden ve Medîne halkının geleneğinden yola çıkarak, sûre başlarındaki besmelelerin ne Fâtiha Sûresi ne diğer sûrelerden ne de bütün Kur'ân'dan özel bir parça olduğunu ve Neml Sûresi'ndeki ayetten başkasında sûre başlarındaki bismelenin Kur'ân'dan olmayıp sûreleri birbirinden ayırmak ve teberrük için yazıldığı görüşünü ileri sürmüşler ve bundan dolayı namazda okumayı gerekli görmemişlerdir.³⁸ Hanefiler ise besmeleyi sûre başlarının bir âyeti olarak kabul edenlerle, onu sûre başlarının bir âyeti olarak kabul etmeyenlerin arasında bir köprü vazifesi görmek amacıyla şu görüşü savunmuşlardır:

“Sûrelerin başındaki besmele başlı başına bir âyet olarak Kur'ân'dandır. Ve surelerin hiçbirisinin bir parçası olmayarak, sûreleri birbirinden ayırmak ve sûre başında teberrük olarak okunmak için inmiştir. Çünkü mushafın iki kapağı arasında Kur'ân'dan olmayan hiçbir şey yoktur ve bunda ittifak da vardır. O zaman sûre başlarındaki besmeleler de Kur'ân'dandır. Fakat başlı başına bir âyettir, başında bulunduğu sûrenin bir âyeti değildir.”³⁹

Aslında Ebû Dâvûd'un naklettiği İbn Abbâs rivâyeti de bismelenin iki sûrenin arasını ayırmak için nâzil olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır:

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ فَتَنِيَتْ فِيهِ: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَا يَعْرِفُ فَصْلَ السُّورَةِ حَتَّى تَنْزَلَ عَلَيْهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

Saîd b. Cübeyr-Kuteybe- İbn Abbâs dedi ki, “Peygamber(s.a.) Bismillahirrahmânirrahîm kendisine nâzil oluncaya kadar sûrenin sona erdiğini bilemezdi.”⁴⁰

³⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, ts.), 1/37.

³⁹ Kâsânî, *Alâu'd-dîn, Bedâiu's-Sanâi*, 1/204.

⁴⁰ Ebû Dâvud, “Salat”, 122.

Bu rivâyette göze çarpan husus, Rasûlullah'ın (s.a.) besmeleyi sonradan sûrelerin arasını ayırmak için kullandığı sonucuna ulaştırmasıdır. Çünkü bu rivâyete göre Peygamber(s.a.), Neml Sûresi 30.âyette yer alan besmele nâzil olmadan önce, sûreler arasını ayırmıyordu. Bu âyet nâzil olunca, onu sûre başları için, iki sûreyi birbirinden ayırmak üzere yerleştirmiştir.

İbnü'l Arabî (öl.543/1148) konuyla ilgili olarak Malikî mezhebinin görüşünü ve delillerini destekler mahiyette şunları ifade etmektedir: "İnsanların ihtilaf ettiği bir konunun Kur'ân'dan olmadığını kabullenmek gerekir. Çünkü Kur'ân'da ihtilaf olmaz. Bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olmadığına, sadece Neml Sûresi'nin bir âyeti olduğuna dâir delillerin hakkında ta'n olmayan sahih haberler olduğu noktasında ihtilaf yoktur."⁴¹

Şevkânî (öl.1250/1839) ise konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Bismelenin başında bulunduğu sûreden bir âyet olduğunu söyleyenlere bir şey denilemeyeceği gibi, başında bulunduğu sûreden bir âyet olmadığını iddia edenlere de bir şey denilemeyeceği konusunda icmâ' vardır. Çünkü bu konu ihtilafıdır. Tartışılabilir. Bismelenin bir harfi eksiltilemez veya ona başka bir harf ilave edilemez. Bunda ittifak vardır. Ayrıca besmele- nin Neml Suresi'nde bulunduğu ve Berâe(Tevbe) Sûresi'nin dışında bütün sûrelerin başında yazılı olduğuna dair de icmâ' vardır. Okunuşuna gelince Berâe Suresi'nin dışında bütün sûrelerin başında okunacağına dair yedi kiraat imamı ittifak etmiştir."⁴²

Bu noktada şu soru akla gelmektedir: Eğer Besmele sûre başlarında bir âyet ise o zaman Enfal Sûresi ile Berâe Sûresi arasında niçin Besmele bulunmamaktadır? Kurtubî tefsirinde bununla ilgili beş görüşün olduğunu ifade etmiştir:

1- Cahiliye zamanında iki taraf arasında anlaşma yazılacağı zaman beşmele yazılmazdı. Berâe Sûresi'nin başlangıcı da Müslümanlarla müşrikler arasında bir sözleşme, anlaşma içerdiğinden besmele yazılmamıştır. Rasûlullah (s.a.) tarafından hacca emir olarak gönderilen Ali b. Ebî Tâlib de bu sûreyi müşriklere hac mevsiminde okumuştur. Sözleşmelerde bismelenin terki işine uyarak Berâe Suresi'ni besmelesiz olarak okumuştur.

2. Bismelenin yazılmamasına sebep İbn Abbâs'dan nakledildiğine göre, Rasûlullah (s.a.) Berâe'nin Enfâl'den olup olmadığını beyan etmemiş, Sahâbe de ikisini bir sûre saymış

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/94.

⁴² Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 2/219.

ve besmeleyi yazmamıştır,⁴³ böylece iki sûre tek bir sure olarak "tıvâl" olan sûreden kabul edilmiştir.

3-Berâe Suresi, Bakara Sûresi'yle eşit ve benzerdir. Bunun için Bakara Sûresi'nden kabul edilmiş ve besmele yazılmamıştır. Saîd b. Cübeyr, Sûre-i Bakara gibidir, demiştir.

4- Mushaf Hz. Osmân zamanında yazılmıştır. Sahâbe, Berâe ve Enfâl Suesi'nin tek bir sûre olup olmadığına ihtilaf etmiştir. Bazıları tek bir sûre derken, bazıları ise ayrı ayrı sûreler olduğunu kabul etmişlerdir. Tek bir sûre diyenlerin delilleri kuvvetli gelmiş ve uygulama bu şekilde olmuş ve besmele yazılmamıştır.

5- İbn Abbâs, Ali b. Ebî Tâlib'e Berâe Sûresi'nin başında niçin besmele yazılmadığını sormuş o da şu cevabı vermiştir: "Çünkü Besmele bir emândır. Berâe kılıçla inmiştir. Onda emân yoktur."⁴⁴

Bu noktada resmî'l-mushafın tevkîfi olup olmadığı konusuna da değinmek gerekmektedir. Âyet ve sûrelerin Hz. Osmân'ın mushaflarındaki tertibi konusunda bazı ihtilaflar vardır. Âyetlerin sûreler içerisindeki tertibinin Hz. Peygamber'in (s.a.) bir tasarrufu olduğu ve bu tasarrufu Cebrâil'in isteği doğrultusunda yaptığı yönündeki hadise⁴⁵ dayanan âlimler, âyetlerin tertibinin vahye dayalı (tevkîfi) bulunduğu konusunda fikir birliği içerisinde dirler.⁴⁶

Bu konuda Abdullah İbnü'l-Mübârek, hocası Abdülazîz Debbâğ'dan şu ifadeleri nakletmektedir: "Kur'ân'ın resminde ne sahâbenin ne de başkalarının kıl payı kadar bir payı yoktur. O, tamamen tevkîfi olup Peygamber'dendir. Bilinen şekli ile yazılmasını o emretmiştir. Nerede zâid elif yazılacak, nerede eksik yazılacak. Bu akılların bulamayacağı bir sırdır. Allah bu özelliği diğer kitaplar arasında Kur'ân'a has kılmıştır. Kur'ân'ın nazmı mûciz olduğu gibi resmi de mûcizdir."⁴⁷

Subhi Sâlih bu görüşe karşı çıkarak, Kur'ân'ın resminin (yazımının) tevkîfi oluşunun mantıkla hiçbir ilgisi olmadığını, Rasûlullah'dan (s.a.) onun tevkîfi oluşuyla ilgili sahîh bir hadîsin mevcut olmadığını ifade ettikten sonra Bakillânî'den şu görüşü nakletmiştir: "Yazıya gelince, Allah ümmet üzerine bundan bir şeyi farz kılmamıştır. Çünkü Kur'ân kâtiplerine ve mushafları yazanlara "Şu yazıyı kullanacak ve diğerini kullanmayacaksınız.",

⁴³ Bu rivayet Sünen-i Tirmizî'de yer almış, Tirmizî bu rivâyeti hasen sahih olarak değerlendirmiştir. Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 10.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, 8/61-63; Muhammed b. Ali, Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmiu beyne feyne'l-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, (Beyrut: y.y., ts.), 2/331.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/57.

⁴⁶ Birışık Abdülhamit, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 26/387.

⁴⁷ Subhi es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, trc. M.Said Şimşek (İstanbul: Hibaş Yayınları, 1994), 286.

diye emir verilmemiştir. Böyle bir emrin vücûbiyeti ancak rivâyet yoluyla ve vahyin yönlendirmesiyle olur. Kur'ân'ın nasslarında ve nassların ruhunda Kur'ân resminin ancak belli bir şekil üzere vâcib olduğu ve bunun dışına çıkmanın câiz olmadığına dair bir delil bulunmadığı gibi, sünnette de bunun vücûbuna delil yoktur. Aksine sünnette hangi vecih kolaysa onun kullanılmasının cevâzına işaret vardır."⁴⁸

Diğer taraftan bazı Batılı ilim adamları tarafından bazı sûrelerdeki öncesi ve sonrası ile irtibatı kesik olduğu iddia edilen âyetlerin varlığı gerekçe gösterilerek âyetlerin tertibinde bazı içtihad hatalarının bulunduğu ileri sürülmüştür. Oysaki bu yaklaşım âyetler arası ilişki konusunda şahsî görüşlere dayandığı için bir anlam ifade etmemektedir. Bu âyetlerin bir kısmı, nüzûlü Mekke'de tamamlanan ve Hz. Peygamber tarafından neredeyse yirmi yıla yakın bir süre okunan sûrelerde yer aldığından bunların sûre içerisindeki yeri konusunda hata ihtimali yoktur. Yine âyetlerin tertibinin Hz. Peygamber zamanında yapıldığına dair en önemli delil olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.) her Ramazan ayında Cebrâîl(a.s.) ile Kur'an'ı karşılıklı okuması gösterilmekte, içinde belli tertip bulunmayan metnin karşılıklı okunmasının ve takibinin mümkün olmadığı dile getirilmektedir.⁴⁹

Bütün bu bilgiler ışığında, sûrelerin tertibinin, vahye dayanmasının zorunlu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Çünkü Kur'ân'ın bütünlüğünü, Kur'ân'ın sûreler halinde nâzil olmasını isteyen vahiydir. Vahiyle Peygamber'in (s.a.) diline dökülen âyetlerin, bir bütünlük halinde yazılması, vahyin mantığının bir sonucudur. Çünkü Kur'ân anlaşılabilir bir kitap değildir. Eğer âyetler bir bütünlük arz etmeseydi, konularla ilgili âyetler farklı farklı yerlerde bulunsaydı, o zaman bir anlama problemi ortaya çıkacaktı. Böyle bir problemin ortaya çıkmamasını ancak vahyin doğrultusunda âyetlerin bir araya getirilmesi sağlamıştır. Her ne kadar bu düzenleme Peygamber'in (s.a.) yönlendirmesiyle yapılsa da, bu uygulamayı onun kendi içtihadı ile yaptığı sonucunu da hâsıl etmez. Kendi içtihadıyla yapsa dahi, yanlış bir uygulamada onu düzeltecek bir vahiy kurumu hâlâ işlemekteydi ve onun uygulaması düzeltilebilirdi. Sûre başlarında bulunan besmeleler de tevkîfî bir düzenlemenin eseridir. Bu besmeleler eğer başında bulunduğu sûrenin bir âyeti olsaydı, o zaman Rasûlullah'tan (s.a.) nakledilen Tebâreke(Mülk) Sûresi'nin otuz âyet olduğu ile ilgili rivâyetin nakledilmemesi gerekirdi. Yine besmele her sûrenin bir âyeti olmuş olsaydı, ayrı ayrı isimlenmiş sûrelerin baş taraflarında da bismelenin olması gerekirdi. Çünkü bir ayetin kitâbetinin terkedilmesi, ancak tevâtür ile mümkün olur. Burada tevâtür olmadığı gibi, aynı sûreler olduğuna dair sahâbe arasında ihtilâf vardır. İhtilâfın var olduğu bir konuda kesin

⁴⁸ Subhi es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, 288-289.

⁴⁹ Birışık, "Kur'ân", 26/387.

bir hüküm vermek mümkün değildir. Aslında Hanefîlerin görüşü iki zıt görüşün ortasını bulacak tarzdadır. Çünkü onlar her sûrenin başında müstakil bir âyet olduğunu kabul ederek her sûrenin bir âyeti olduğunu kabul eden Şafîîlerle, sûre başlarında bir âyet olarak kabul etmeyen Malîkî ulemânın görüşlerinin ortasını bulmuş olmaktadır. Sonuç olarak bismelenin bir âyet olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Neml Sûresi'nin bir âyetidir. Sure başlarında bismelenin mevcûdiyeti ise bir gerçekliktir. Yani Besmele sûre başlarında mevcuttur. Onun sûrelere ait olması ise tartışılan bir konudur. Çünkü bu görüşün tevâtürle desteklenmesi gerekmektedir. Böyle bir tevâtür ise mevcut değildir, sadece âhad rivâyetler budurumu desteklemektedir. Âhad haberle, Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinin tespitini âlimler mümkün görmemektedirler. O zaman bismelenin başında bulunduğu sûrenin bir âyeti olduğu görüşü yerine, bismelenin sûre başlarında müstakil bir âyet olduğu görüşü Kur'ân'ın bütünlüğü açısından daha tutarlı görünmektedir.

2. Bismelenin Namazda Okunması İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Bismelenin namazda okunup okunmayacağı ile ilgili farklı rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerin metni Hz. Peygamber'in (s.a.) ve ashâbın namazda bismelenin okunmasına vermiş olduğu önem üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu rivâyetlerden birisi de İbn Mâce'nin *Sünen*'de naklettiği Hz. Âişe rivâyetidir:

2.1. Hz. Âişe Rivâyeti

حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ أَبِي الْجَوَّارِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: " كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَفْتَتِحُ الْقِرَاءَةَ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Yezîd b. Hârûn⁵⁰- Huseyn el-Muallim⁵¹- Budeyl b. Meysere⁵²- Ebu'l-Cevzâ⁵³- Âişeşöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.) kıraate Elhamdülillahi Rabbi'l alemîn ile başlardı."⁵⁴

Bismelenin kıraati konusunda nakledilen, İbn Mâce'nin naklettiği Âişe rivâyeti-nin râvileri, adâlet ve zabt açısından âlimlerin çoğu tarafından sika olarak değerlendirilmiştirlerdir. İttisâl açısından da hadisin senedinde bir inkitâ yoktur. Râviler bu rivâyeti birbirlerinden nakletmişlerdir. Bu konuda rivâyet edilen diğer hadisi Ebû Hureyre nakletmiştir.

2.2. Ebû Hureyre Rivâyeti

Bu hadîs, İbn Mâce'nin Süneni'nde şu şekilde yer almaktadır:

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْزَمِيُّ وَبَكْرُ بْنُ خَلْفٍ وَعُقَيْبَةُ بْنُ مُكْرَمٍ قَالُوا: حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عَيْسَى قَالَ: حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ رَافِعٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عَمِّ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَفْتَحُ الْفِرَاءَةَ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

⁵⁰ Yezîd b. Hârûn 188/803 senesinde vefât etmiştir. Kütüb-ü Sitte müellifleri hadislerini nakletmişlerdir. Huseyn el-Muallim'den hadîs işitmiştir. Onun hakkında İbn Medîni, İbn Maîn, İclî, Ebû Hâtim sika değerlendirmesi yapmışlardır. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 32/262; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/39; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 11/321).

⁵¹ Huseyn el-Muallim b. Zekvân, Budeyl b. Meysere'den hadîs almış, ondan da Yezîd b. Hârûn rivâyet etmiştir. Yahya b. Maîn, Ebû Hâtim, İclî, Nesâî onun hakkında sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Kütüb-ü Sitte müellifleri onun rivâyetlerini nakletmişlerdir. (bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 6/372; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/332; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/324).

⁵² Budeyl b. Meysere el-Ukaylî el-Basrî, 130/747 senesinde vefât etmiştir. Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî rivâyetlerini nakletmiştir. Ebu'l-Cevzâ'dan rivâyet almış, Huseyn Muallim de ondan nakletmiştir. Onun hakkında İbn Maîn, Ebû Hâtim, İclî, Nesâî, İbn Hibbân, Zehebî sika demiştir. (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, 1/264; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/371).

⁵³ Ebu'l-Cevzâ Evs b. Abdullah er-Rabi'î el-Basrî, 83/702 senesinde vefât etmiştir. Ebû Hureyre, Âişe, İbn Abbâs ve Abdullah b. Amr'dan hadîs rivâyet etmiştir. Onun rivâyet alanları arasında Budeyl b. Meysere de vardır. Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, İclî, İbn Hibbân, Zehebî onun hakkında sika değerlendirmesi yapmış, Buhârî "isnâduhu nazar" demiştir. Kütüb-ü Sitte müellifleri rivâyetlerini eserlerinde nakletmişlerdir. (bk. Buhârî, *et-Tarihü'l-kebîr*, 2, 16; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 3/392; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/257; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/335).

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/301, İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 4.

Nasr b. Ali el-Cehdamî⁵⁵ ve Bekr b. Halef⁵⁶ ve Ukbe b. Mukrim⁵⁷- Safvân b. İsa⁵⁸- Bişr b. Râfi⁵⁹-Ebu Hureyre'nin amcaoğlu Ebû Abdullah⁶⁰- Ebû Hureyre- "Rasûlullah (s.a.) kiraate "Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn" ile başladılar."⁶¹

İbn Mâce'nin naklettiği bu rivâyet hakkında ise Âişe hadîsi gibi olumlu şeyler söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü bu haberin râvilerinden Bişr b. Râfi', dipnotta aktarıldığı gibi, adâlet ve zabt açısından sağlam kabul edilmemiştir. Onun münker rivâyetler hatta uydurma rivâyetler nakletmesi, adâlet açısından noksanlığını ortaya çıkarmaktadır. Bu durum yani Bişr b. Râfi'in adâlet yönünün eksikliği hadisi zayıf durumuna düşürmektedir. Bismelenin kiraati ile ilgili olarak rivâyet edilen İbn Mâce'nin nakletmiş olduğu iki habere metin açısından bakıldığında, bu iki rivâyette de Hz. Peygamber'in (s.a.) kiraate el-Hamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn ile başladığı ifade edilmektedir. Bu ifade bu haliyle eksik olarak göze çarpmaktadır. Çünkü Fâtiha Sûresi'nden önce iftitâh duasının kiraati vardır. Bunun zikredilmemesi bu uygulamanın ihmaline sebebiyet verebilir. Bunun için rivâyet metin olarak eksiktir. Diğer taraftan her işe besmeleyle başlanmasını isteyen Hz. Peygamber'in (s.a.) kiraate besmelesiz başlaması da düşünülemez. Burada besmelenin zikredilmiş olmaması ya ihmalden veyahut hadîsi nakleden sahâbenin besmeleyi âyet olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle de metin açısından haberde

55 Nasr b. Ali el-Cehdamî, 250/864 senesinde vefât etmiştir. Yahya b. Maîn, Zehebî, İbn Hacer onu sika olarak kabul etmiş, Ebû Hâtim onu sadûk olarak değerlendirmiş, Safvân b. İsa'dan hadis nakletmiştir. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/466; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/319; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/561).

56 Bekr b. Halef Ebû Bişr, 240/854 senesinde vefât etmiştir. Safvân b. İsa'dan hadis nakletmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer sika tabirini kullanmışlardır. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/274; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/126).

57 Ukbe b. Mükrim el-Ammî el-Kûfi, 243/857 senesinde vefât etmiştir. Safvân b. İsa'dan rivayet almıştır. Onun rivâyetlerini Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî eserlerinde nakletmişlerdir. Onun hakkında Nesâî, Ebû Dâvud, Zehebî sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 20/22; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/30).

58 Safvân b. İsa Ebû Muhammed el-Kuraşî ez-Zührî 198/813 senesinde vefât etmiştir. Bişr b. Râfi'den hadis nakletmiş ondan rivâyet alanlar arasında, Bekr b. Halef, Ukbe b. Mükrim ve Nasr b. Ali vardır. Onun hakkında Ebû Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer sika tabirini kullanmışlardır. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/425; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 13/208; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/504; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/277).

59 Bişr b. Râfi' en-Necrânî, Ebû Hureyre'nin amcaoğlundan rivâyet almış, Safvan b. İsa da ondan rivâyet nakletmiştir. Bişr, âlimlerin değerlendirmelerine göre zayıf bir râvidir. Onun hakkında Yahya b. Maîn münkerleri rivâyet eder demiş, Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel, Zehebî, İbn Hacer zayıf olarak nitelendirmiştir. Buhârî hadisine mutâbi rivâyet yoktur değerlendirmesini yaparken, Tirmizî, hadîsi zayıftır demiştir. İbn Hibbân ise daha da ileri giderek, onun mevzû rivâyetleri naklettiğini ifade etmiştir. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 4/118; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/268; Zehebî, *Mizânu'l-ittidâl*, 2/28; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/123).

60 Ebû Abdullah ed-Devsî, adı Abdurrahman'dır. Bişr b. Râfi' ondan hadis nakletmiştir. O da Ebû Hureyre ve Ebu'z-Zübeyr'den hadis nakletmiştir. İbn Mâce ve Ebû Dâvûd hadislerini eserlerine almışlardır. (bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 34, 27; İbn Hacer, *Lisânu'l-mizan*, (Beyrut: y.y., 1986),7/472).

61 İbn Mace, "İkâmetü's-salât", 4.

noksanlık söz konusudur. Bismelenin kıraati ile ilgili nakledilen diğer bir rivâyet Enes b. Mâlik'ten aktarılan şu mevkûf haberdur.

2.3. Enes b. Mâlik Rivâyeti

عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ حُنَيْنٍ، أَنَّ
أَبَا بَكْرٍ بْنَ حَفْصِ بْنِ عُمَرَ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: " صَلَّى مُعَاوِيَةَ بِالْمَدِينَةِ صَلَاةً فَجَهَرَ فِيهَا
بِالْقِرَاءَةِ، فَقَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لِأَمِّ الْقُرْآنِ، وَلَمْ يَقْرَأْ بِهَا لِلسُّورَةِ الَّتِي بَعْدَهَا حَتَّى قَضَى تِلْكَ
الْقِرَاءَةَ، وَلَمْ يُكَبِّرْ حِينَ يَهْوِي حَتَّى قَضَى تِلْكَ الصَّلَاةَ، فَلَمَّا سَلَّمَ نَادَاهُ مَنْ شَهِدَ ذَلِكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ: يَا مُعَاوِيَةُ أَسْرَفْتَ الصَّلَاةَ أَمْ تَسِيْتِ؟ فَلَمَّا صَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لِلسُّورَةِ الَّتِي بَعْدَ أَمِّ الْقُرْآنِ وَكَبَّرَ حِينَ يَهْوِي سَاجِدًا

Abdülmeçîd b. Abdülazîz⁶² - İbn Cüreyc⁶³- Abdullah b. Osman b. Huseym⁶⁴- Ebû Bekr b. Hafs b. Umer⁶⁵- Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Muâviye Medine'de kıraati cehrî olan bir namaz kıldırdı. Fatihâ'dan önce besmeleyi okumadı. (Fatihâ)dan sonra gelen sûreden önce de okumadı. Eğilirken tekbîr almadı, bu şekilde namazı bitirdi. Selam verince Muhâcir ve Ensâr'dan her yerden bu durumu işiten kimseler şöyle dediler: "Ey Muâviye! Namaz-

⁶² Abdülmeçîd b. Abdülazîz, İbn Cüreyc'den hadis almış, İbn Cüreyc'in hadislerini en iyi bilen olarak tanınmıştır. Onun hadislerini Şafî, Ahmed ve Humejdî nakletmiştir. İbn Maîn, Ebû Dâvûd onu sika kabul etmiştir. Ebû Hâtim onun hakkında "hadis rivâyetinde kuvvetli değildir" demiş, Ahmed b. Hanbel "Lâ be'se bih" tabirini kullanmıştır. İbn Hibbân, onun terke müstehak olduğunu, haberleri kalbettiğini, meşhurlardan rivâyet ettiği ve münkeru'l-hadis olduğunu ifade etmiştir. (bk. Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18/271; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/662; Zehebî, *Mîzanu'l-i'tidâl*, 4/90; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/339).

⁶³ Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc: Vefâtı 150/767 yılı olan İbn Cüreyc'in künyesi Ebû Hâlid ve Ebu'l-Velîd'dir. Dedesi Cüreyc Ümmü Habîb'in rumlu kölesidir. İbn Cüreyc hakkında, imam, allâme, hâfiz, Şeyhu'l-Harem, Sahibu't-Tesânîf, Mekke'de ilmi ilk tedvîn eden diye ifadelerde bulunulmuştur. Onun hakkında Yahya b. Maîn, "sika", Yahya b. Saîd el-Kattân, "sadûk" değerlendirmesi yapmıştır. Ahmed b. Hanbel, "İbn Cüreyc sahih hadîsi iyice tahkîk eder, sağlamlaştırmadığı hiçbir hadisi almazdı", Ebû Hâtim, "Sâlihu'l-Hadîs", el-İclî, "sika" demiştir. el-Alâî, onun tedlîs yaptığını söylemiştir. Darekutnî ise, İbn Cüreyc'in tedlîsinin en şerli tedlîs olduğunu, çünkü onun tedlîsinin kabih tedlîs olduğunu, Mecrûh'tan işittiğini tedlîs yaptığını ifade etmiştir. (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/422; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/35; el-İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, 2/103; Alâî, *Câmiu't-tahsil*, 1/229; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, 41; Suyutî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 81; Zehebî, *Siyer-i a'lâmü'n-nübelâ*, 1/325).

⁶⁴ Abdullah b. Osman b. Huseym, 132/749 senesinde vefât etmiştir. İbn Maîn onun hakkında "leyse bi kavî" değerlendirmesinde bulunmuş, Ebû Hâtim onunla ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir. İbn Hibbân sika yorumunda bulunurken, İbn Hacer onun hakkında "sadûk" demiştir. Abdülmelik b. Cüreyc ondan hadis almıştır. Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer'den rivâyet aldığı eserlerde yer almamaktadır. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/111; Mizzi, *Tehzîbu'l-kemâl*, 15/280; Zehebî, *el-Muğnî*, (Beyrut: y.y., 1405/1984), 1/347; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 1/313).

⁶⁵ Ebû Bekr b. Hafs b. Ömer'in adı, Abdullah'tır. Kütüb-ü Sitte müellifleri rivâyetlerini eserlerine almışlardır. Onun hakkında İbn Maîn sika, Ebû Hâtim, Lâ be'se bihî, demiştir. O naklettiği rivâyetleri, İbn Ömer ve Urve b. Zübeyr'den hadis almış, Enes b. Mâlik'ten hadis almamıştır. İbn Cüreyc ve Şu'be de ondan hadis almıştır. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/338; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 12/28).

*dan eksilttin mi, yoksa unuttun mu?" Bu olaydan sonra Muâviye Fâtîha ve ondan sonra gelen sûre için besmeleyi okudu, secdeye eğilirken tekbîr getirdi."*⁶⁶

Abdürrezzâk(öl.211/826), Dârekutnî(öl.385/995) ve Beyhakî'nin(öl.458/1065) naklettikleri bu rivâyetin senedi sağlam görünmemektedir. Râvilerden İbn Cüreyc'in tedlîsi hadîsi zayıf hale getirmekle birlikte, İbn Cüreyc ile Ebû Bekr b. Hafs arasında yer alan Abdullah b. Osman b. Huseym'in varlığı hakkındaki şüphe de rivâyetin zayıflığını kuvvetlendirmektedir. Zira her ne kadar İbn Cüreyc ondan hadîs almış olsa da, Ebû Bekr b. Hafs'ın ona rivayet verdiği, onun da Ebû Bekir b. Hafs'dan rivâyet aldığı kaynaklarda yer almamaktadır. Ayrıca Abdullah b. Osman b. Huseym hakkında onun adâlet vasfını düşüren yorumlar da söz konusudur. Diğer taraftan Ebû Bekr b. Hafs b. Ömer'in Enes b. Mâlik'ten hadis rivayet ettiğine kaynaklarda değinilmemektedir. Bütün bu izahlar çerçevesinde Enes b. Malik rivâyetinin senedinin muttasıl olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı râvilerin adâlet yönünün noksan olması ve senedinin muttasıl olmaması bu hadîsin şiddetli zayıf olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda mevkûf bir rivayettir. Bu rivâyetin senedi zayıf olmakla birlikte metninde de illetli olma söz konusudur. Çünkü bu olay Muâviye namaz kıldıracağına göre, onun halîfeliği zamanında olmuştur. Bu haber, Muâviye gibi bir sahabînin senelerce Şam'da vali olarak imam olduğu namazları yanlış ikâme ettiği sonucunu ortaya çıkarır ki, bu mümkün değildir. Vali olarak atanan birisinin ibâdetten, muâmelata bütün hükümleri ve uygulanış biçimlerini bilmesi, onu bu makama lâyıf kılan unsurlardır. Muâviye de bu unsurları bilen birisi olarak o makama atanmıştır. Onun namaz gibi en önemli ibâdeti yanlış kıldırmasının söz konusu olduğu düşünülemez. Bütün bu sebeplerden dolayı hadisin metni illetlidir.

Bu konuda İbn Ömer'in uygulaması ile ilgili nakledilen mevkûf bir haber daha vardır.

2.4. İbn Ömer Rivâyeti

مسلم و عبد المجيد، عن ابن جريج، عن نافع، عن ابن عمر رضي الله عنهما أنه كان لا يدع
بسم الله الرحمن الرحيم لأم القرآن وللسورة التي بعدها

Müslim⁶⁷ ve Abdülmecîd - İbn Cüreyc- Nâfi'- "*İbn Ömer (r.a.), Ümmü'l-Kurân'dan önce, Ümmü'l-Kurân'dan sonra okunan sureden önce besmele okumayı bırakmazdı.*"⁶⁸

⁶⁶ Abdürrezzâk, *Musanef*, 1/357; Ali b. Ömer Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Seyyid Abdullah Hâşim (Beyrut: y.y., 1966), 1/311; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 49.

⁶⁷ Müslim b. Hâlid ez-Zencî, İbn Cüreyc'den hadis almıştır. Hadis mütehasısları onu sağlam görmemektedirler. Onun hakkında Ebû Zür'a, Buhârî, Ebû Hâtim, "münker'ul-Hadis", Ebû Dâvud ve Nesâî de zayıf demiştir. (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/183; Zehebî, *el-Muğnî*, 2/655; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/258).

⁶⁸ Abdürrezzâk, *el-Musanef*, 2/90, Muhammed b. İdris eş-Şafî, *el-Müsned*, nşr. Ahmed b. Süleyman & Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim (Riyad: y.y. 1426/2005), 1/37.

Abdürrezzâk'ın naklettiği bu İbn Ömer rivayeti de, Müslim b. Hâlid ve Abdülmecîd b. Abdülazîz'in⁶⁹ adalet ve zabt yönüyle cerhedilmeleri sebebiyle zayıftır. Aynı zamanda rivayet mevkûftur. İbn Ömer'in uygulamasını nakleden bu haberin metni İbn Ömer'in besmeleyi okumayı gerekli gördüğü sonucunu doğrulamaktadır. Bu metin, onun söz konusu uygulamayı farz olarak telakkî ettiği sonucunu ortaya çıkarabileceği gibi, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.) devamlı yerine getirdiğinden hareketle bismelenin kıraatine ehemmiyet verdiği de işaret edebilir. Bu yönüyle metinde bir illet söz konusu değildir.

Bismelenin kıraati hakkında Ebû Hureyre'den nakledilen başka bir rivayet daha vardır.

2.5. Ebû Hureyre Rivâyeti

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، عَنْ شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ نَعِيمِ الْمُجَمِرِ قَالَ: صَلَّيْتُ وَرَاءَ أَبِي هُرَيْرَةَ فَقَرَأَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، ثُمَّ قَرَأَ بِأَمِّ الْقُرْآنِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ غَيْرَ الْمَعْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقَالَ: «أَمِينَ». فَقَالَ النَّاسُ: آمِينَ وَيَقُولُ: كُلَّمَا سَجَدَ «اللَّهُ أَكْبَرُ»، وَإِذَا قَامَ مِنَ الْجُلُوسِ فِي الْإِثْنَيْنِ قَالَ: «اللَّهُ أَكْبَرُ»، وَإِذَا سَلَّمَ قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنِّي لَأَشْبَهُكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

Muhammed b. Abdullah b. Abdü'l-Hakem⁷⁰ - Şuayb⁷¹- el-Leys⁷²- Hâlid⁷³- Ebû Hilâl⁷⁴- Nuaym el-Mücemmir⁷⁵ şöyle demiştir: "Ebû Hureyre'nin arkasında namaz kıldım.

⁶⁹ Bkz. 61 nolu dipnot.

⁷⁰ Muhammed b. Abdullah b. Abdü'l-Hakem, Ebû Abdullah el-Mısırî 268/881 yılında vefat etmiştir. Şuayb b. el-Leys'den hadis nakletmiş, Nesâî onun rivayetini nakletmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim ve Nesâî, sika demiştir. (bk. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 7/300; Mizzî, Tehzîbu'l-kemâl, 25/497; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 9/232).

⁷¹ Şuayb b. el-Leys 198/813 senesinde vefat etmiştir. Babası el-Leys b. Sa'd'dan hadis nakletmiştir. Ondan rivayet alanlar arasında Muhammed b. Abdullah b. Abdü'l-Hakem de vardır. Onun hakkında İbn Hibbân, Zehebî gibi âlimler sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî onun rivayetlerini aktarmışlardır. (bk. Mizzî, Tehzîbu'l-kemâl, 12/532; Zehebî, el-Kâşif, 1/488).

⁷² Leys b. Sa'd b. Abdurrahmân, hakkında İbn Maîn, İclî, Nesâî, Ebû Zür'a, sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Oğlu Şuayb ondan hadis almıştır. Onun rivâyet aldığı râviler arasında Hâlid b. Zeyd el-Mısırî de vardır. (bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 8/412).

⁷³ Hâlid b. Yezîd el-Mısırî hakkında, Ebû Hâtim Lâ be'se bihi, İclî ve İbn Hibbân sika değerlendirmesinde bulunmuştur. Rivâyet aldığı râviler arasında Saîd b. Ebî Hilâl de vardır. Leys b. Sa'd ondan hadis alan râvilerdendir. (bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 3/119).

⁷⁴ Saîd b. Ebî Hilâl, 138/755 senesinde vefat etmiştir. Cabir, Enes ve Nuaym el-Mücemmir'den rivayetler almıştır. Onun hakkında Ebû Hâtim Lâ be'se bihi, İbn Hibbân ve İclî sika değerlendirmesinde bulunmuşlardır. (bk. Mizzî, Tehzîbu'l-kemâl, 11/94; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 4/83).

⁷⁵ Nuaym el-Mücemmir b. Abdullah, Ebû Hureyre, İbn Ömer, Enes b. Malik ve Cabir'den hadis nakletmiştir. Yirmi sene Ebû Hureyre'nin yanında kalmıştır. İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hibbân ve Zehebî onun hakkında sika demişlerdir. Kütüb-ü Sitte müellifleri rivâyetlerini nakletmişlerdir. (bk. Mizzî, Tehzîbu'l-kemâl, 29/487; Zehebî, el-Kâşif, 2/234; İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, 10/414).

*Bismillahirrahmanirrahim'i okudu. Sonra Ümmü'l-Kur'an'ı okudu. Selam verdiğiinde şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, şüphesiz namazı Rasûlullah'a en çok benzeyen benim."*⁷⁶

Nesâî'nin nakletmiş olduğu bu rivayet, râvilerinin tarihsel olarak aynı zaman diliminde yaşamaları ve birbirlerinden rivâyet almaları ve râvilerinin adâlet ve zabt yönüyle sika olmaları sebebiyle sahîh bir hadîstir. Bu rivâyetin metninde de bir illet söz konusu değildir. Ebû Hureyre'nin etrafında bulunan sahabîlere Hz. Peygamber'in (s.a.) kiraatine besmeleyle başladığını aktarması şeklinde bu hadisin metni ortaya çıkmıştır. Burada bismelenin vurgulanması, Hz. Peygamber'in besmele okumayı kiraatten önce âdet haline getirmesinden dolayıdır. Bismelenin âyet oluşuyla ilgili olarak da nakledilen İbn Abbâs rivâyeti, bismelenin okunması konusunda değerlendirilmiştir. Bu rivâyetin sened ve metin açısından değerlendirilmesi, bir önceki konuda yapıldığı için burada tekrar edilmemiştir. (bkz. s.3)

2.6. Bismelenin Namazda Okunması İle İhtilâfların Değerlendirilmesi

Namazda bismelenin kıraat olarak yeri, Fâtiha Sûresi'nin evvelidir. Bismelenin Fâtiha Sûresi'nden önce okunup okunmayacağı ile ilgili olarak rivâyet eksenli görüşler ortaya çıkmıştır. Çünkü ibâdet ile ilgili bir düzenleme ya Kur'ân-ı Kerîm ya da hadis(Sünnet) tarafından yapılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ibâdetin yapılmasını emretmiş, hadis(Sünnet) ise ibâdetin nasıl uygulanacağını Müslümanlara göstermiştir. Bu uygulamaların hüküm olarak adlandırılmasını ise "fıkıh" ilmi üstlenmiştir. Uygulamalara verilen hükümler, farz, vâcip, sünnet(müekkede-gayri müekkede), müstehâb, mübâh, mekrûh(tenzîhen-tahrîmen), haram şeklinde hükmî karşılıkları fıkıh ilmi mütehassıslarınca belirlenmiş, bu belirlemede de Kur'ân ve Sünnet esas teşkil edilmiştir. Bismelenin kıraati de namaz içerisinde şekillenmiş alt bir ibâdettir. Namaz bir ibâdettir, namaz içerisinde gerçekleştirilen bir uygulama ise onun içerisinde, bir alt konuma yerleşerek, ibâdetin ya olmazsa olmazı yani şartı, rüknu, farzı, vâcibi olmuş veya terk edilebilir yani mübâh, müstehâb konumunda yerini almıştır. Besmele de işte bu kategoride düşünülmüştür. Ancak onun terk edilip edilmeyeceği veya namazın olmazsa olmazı olup olmadığı noktasında âlimler ihtilâf etmişler ve üç ana görüş ortaya çıkmıştır:

1-Fâtiha Sûresi'nden önce besmele okunmaz. İster gizli olsun ister açıktan olsun bismelenin okunması diye bir uygulama söz konusu değildir. Bu görüşü Mâlikî ulemâ savunmuştur.⁷⁷

⁷⁶ Nesâî, "İftitâh", 21.

⁷⁷ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: y.y., ts.), 1/64; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilberr, *el-Kâfi fi fûrû'l-Mâlikiyye* (Beyrut: y.y., 1407/1986), 40.

2-Fâtiha Sûresi'nin başında yer alan besmele Fâtiha Sûresi'nin yedi âyetinden birisidir. Bu yüzden nasıl Fâtiha Sûresi'ni okumak farz ise, onun bir âyeti olan besmeleyi de okumak farzdır, onun terk edilmesi halinde namaz sahîh olmaz. Bu görüş Şafi mezhebi âlimleri tarafından kabul edilmiştir.⁷⁸

3-Fâtiha Sûresi'nden önce bismelenin okunması sünnet⁷⁹ veya müstehâbtır.⁸⁰ Çünkü Rasûlullah'ın(s.a.) besmeleyi Fâtiha Sûresi'nden önce okuduğu ile ilgili uygulama rivâyet olarak nakledilmiştir. Bu görüşü savunanlar ise Hanbelî ve Hanefî âlimlerdir.

Mâlikî ulemanın bismelenin kıraatini gerekli görmeme şeklinde tebellür eden görüşlerine İbn Mâce'nin rivâyet ettiği iki haber delil olmaktadır. Bu iki haberden ilki olan Âişe rivâyeti hadîs kriterleri açısından sahîh olarak değerlendirilirken, Ebû Hureyre rivâyeti zayıf olarak kabul edilmektedir. Bunun için takviye edici rivâyetlere ihtiyaç vardır. Diğer taraftan bu rivâyetlerden bismelenin okunmasını gerekli görmemek gibi bir sonuca ulaşmak da mümkün değildir. Bu rivâyetlerde okunması gereken kıraat işlemine Hz. Peygamber'in (s.a.) Fâtiha Sûresi ile başladığından bahsedilmektedir. Fatiha Suresi'nin kıraatinin öncesi bu rivâyette söz konusu edilmemiştir. Bunun için Fâtiha Sûresi'nden önceki kıraat işlemiyle ilgili rivâyetlerle bu rivâyet bir arada düşünülerek hüküm vermek doğru olanıdır. Mâlikî ulemâ bu konuda hüküm verirken bu durumu göz ardı etmiştir. Hem zayıf rivâyeti delil olarak kullanma hem de rivâyetleri bir arada değerlendirmeme bu hükmün doğruluğunu mümkün kılmamaktadır.

Şafiî mezhebi, bismelenin kıraati konusunda zayıf rivâyetlere dayanarak bismelenin kıraatinin farz olduğu şeklinde hüküm vermiştir. Onların delil olarak kullandıkları İbn Abbâs ve Enes b. Mâlik rivâyetleri zayıf, mevkûf rivayetlerdir. Rivâyetlerin bu durumu, verilen hükmün doğruluğunu tartışılır hale getirmektedir. Namazın olmazsa olmazı olarak kabul edilen bir uygulamanın dinin birinci ağızından çıkan bir delile ve hadis kriterleri açısından sahih veya hasen olan delile dayanması gerekir. Fakat bu hassâsiyet, Şafi mezhebi âlimlerince ya ihmal edilmiş veya onlara bu haberler sağlam bir yolla gelmiş olmalıdır. Oysa yapılan araştırma neticesi, zayıf ve mevkûf haberler delil alınarak kuvvetli bir hüküm verilmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun için Şafiîlerin bu hükmü tartışılabilir.

Hanefî ve Hanbelîlere delil olacak rivâyet, Ebû Hureyre rivâyetidir. Sened ve metin olarak sahîh olan rivâyet, bismelenin kıraatinin sünnetteki uygulamasını Ebû Hureyre'nin çevresindeki insanlara aktarması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle besmeleyi

⁷⁸ Muhammed b. İdris eş-Şâfi, *el-Ümm* (b.y.: y.y., ts.), 1/93.

⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/94.

⁸⁰ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfi fî Fıkhi'l-imami'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1/130; İbn Teymiyye, Abdü's-Selam b. Abdullah, *el-Muharrer fî'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (Riyad: y.y., 1404/1983), 1/53.

okumanın sünnetteki yeri beyan edilmiştir. Bu rivayet çerçevesinde Hanefî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerini sağlam delile dayandırdıklarını söylemek mümkündür.

Aktarılan görüşler çerçevesinde konuya bakıldığı zaman, bismelenin Fâtiha Sûresi'nden önce okunması gibi bir uygulamanın varlığı söz konusudur. Sahîh rivâyetler bir arada değerlendirildiği zaman ortaya çıkacak sonuç, bismelenin Fâtiha Sûresi'nden önce okunmasının sünnette yerinin olduğudur. Bazı rivâyetlerde Fâtiha Sûresi ile kıraate başlamaktan bahsedilmektedir. Bu, kıraate sûre olarak Fâtiha Sûresi'nden başladığını ifade etmek için dile getirilmiştir. Bu konuda vârit olan sahih rivâyetlerin bir arada değerlendirilmesi, Fâtiha Sûresi'nden önce bismelenin kıraatinin var olduğu sonucunu ortaya çıkaracaktır. Söz konusu rivâyetleri bu çerçeveden değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca Bismelenin Fâtiha Sûresi'nin bir âyeti olduğundan hareketle, bismelenin kıraatini farz olarak kabul etmek, sahih rivâyetlere dayandığını söylemenin zorluğu sebebiyle doğru olmayabilir. Çünkü bir hükmün doğruluğu, onun sağlam delillere dayanmasını gerektirmektedir. Eğer bu hüküm namazın olmazsa olmazı kabul ediliyorsa, onun sahihliği hakkında menfi hiçbir şeyin söylenmemiş olması gerekir. Bismelenin kıraati rivâyetler çerçevesinde düşünüldüğü zaman onu sünnet olarak kabul eden mezheplerin görüşlerinin doğruluğunu söylemek, hakkı teslim etmek olacaktır.

SONUÇ

Besmele İslam dininde oldukça önemlidir. Zira Müslüman kişi bu ifâdeyi söyleyerek başladığı her işi Allah'ın adıyla yapmış kabul edilir. Besmele Kur'ân-ı Kerim'de Neml Sûresi 30. âyette yer alır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in besmelesiz başlanılan işin sonunun hayırlı olmayacağını bildiren ifadeleri vardır. Böyle önemli bir cümlenin her sûre başında yer alması onun her sûreye ait müstakil bir âyet olup olmadığını da gündeme getirmektedir. Onun müstakil bir âyet olup olmadığı ile ilgili bilgiyi sağlam olarak verecek olan ise Hz. Peygamber'dir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'den bu konuda vârit olan ve bir kısım ulemâ tarafından da delil olarak kullanılan bismelenin her sûre başında müstakil bir âyet olup olmadığı ile ilgili rivâyetler incelenmiştir. Buna göre onun sûre başlarında müstakil bir âyet olduğu ile ilgili delil olarak kullanılan rivâyetlerin sahih olmadığı ortaya çıkmıştır. Tabi ki onun müstakil bir âyet olduğu kabul edildiği takdirde onun namazdaki kıraatinin gerekliliği de söz konusu olacaktır. Aynı şekilde bu çalışmada bismelenin namazda okunmasının gerekli olduğu ile ilgili rivâyetlerin zayıf, okunmasının müstehâp olduğunu gösteren rivâyetlerin de sahih olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple namazda besmele okumanın farz olduğu ile ilgili fikhî hükmün hatalı olduğu neticesine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr es-San'anî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt, Beyrut: y.y., 2. Basım, 1403.
- Alâî, Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-. *Kitabu'l-Muhtelitîn*. thk. Rafet Fevzi Abdülmuttalib & Ali Abdülbasît Fevzî. Kahire: y.y., 1. Basım, 1996
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb el-. *et-Tarîhu'l-Bağdâdî*. nşr. İsmâil el-Ensârî. Riyad: y.y., 1395/1975.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn b. Ali el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Mustafa Abdülkadir el-Ata. 10 Cilt. Mekke: y.y., 1994.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/387. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: y.y., 1979.
- Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed b. İsmail el-. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Haşim en-Nedvî. 8 Cilt. b.y.: yy., ts.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salâhiddîn. *Keşşâfu'l-kına' an mütüni'l-iknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1402/1981.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîs Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: y.y., 1409/1988.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Akçağ Yayınları, ts.
- Hâkim, Muhammed b. Abdullâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk., Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1990.
- İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Cemâl Yûsuf b. Abdullah. *el-Kâfî fi fûrû'l-Mâlikiyye*. Beyrut: y.y., 1407/1986.
- İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Cemâl Yûsuf b. Abdullah. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. 14 Cilt. Mağrib: y.y., 1387/1967.
- İbn Adî, Abdullah Cürcânî. *el-Kâmil fi'd-duafî'r-ricâl*. nşr. Yahya Muhtâr Gazâvî. 7 Cilt. Beyrut: y.y., 3. Basım, 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Kitâbu'd-duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Abdullah el-Kadî. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1. Basım, 1406/1985.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Abdurrahmân. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: y.y. 1371/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: y.y., 1. Basım, 1409/1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: y.y., 1. Basım, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîs-i Hidâye*, 2 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-tehzîb*. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1984.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 23 Cilt. Beyrut: y.y., 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi temyîzi's-Sihâbe*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 8 Cilt. Beyrut: y.y. 1992.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Lisânu'l-mîzan*, 7 Cilt. Beyrut: y.y. 3. Basım, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tabakâtü'l-müdekkisîn*. thk. Asım b. Abdullah el-Karyutî. Amman, y.y., 1. Basım, 1983.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Telhîsu'l-Habîr fî tahrîci ehâdisi'r-râfiyyi'l-kebîr*. thk. Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî. 4 Cilt. Medîne: y.y. 1964.
- İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Şerafeddin Ahmed. 9 Cilt. Beyrut: y.y., 1. Basım, 1975.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Abdullah b. Muhammed. *el-Kâfi fî fikhi'l-İmami'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Züheyr eş-Şavîş. 4 Cilt. Beyrut, 5. Basım, 1408/1988.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Abdullah b. Muhammed, *el-Muğni*, 10 Cilt, Beyrut, 1. Basım, 1405/1984.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed el-Kazvinî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt, Kâhire: y.y., 1952.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh. *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mükni'*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Teymiyye, Abdü's-Selâm b. Abdullah. *el-Muharrer fî'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. 2 Cilt. Riyad: y.y., 2. Basım, 1404/1983.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Salih el-. *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm el-Bestevî. 3 Cilt. Medine: y.y. 1. Basım, 1985.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed el-. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: y.y., 2. Basım, 1982.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Ferec el-. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Abdurrahim el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: y.y., 2. Basım, 1372/1952.
- Malik b. Enes. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 16 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Mısır: y.y., 1370.
- Mizzî, Yusuf b. Ez-Zekî el-. *Tehzîbu'l-kemâl*. thk. Beşşâr Marûf. 35 Cilt. Beyrut: y.y., 1. Basım, 1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünen*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl es-. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: y.y., 2001.
- Subhi es-Sâlih. *Kur'ân İlimleri*. trc., M.Said Şimşek. İstanbul: Hibaş Yayınları, 1994.
- Suyutî, Muhammed b. Abdurrahman Celalettin es-. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: y.y., 1. Basım, 1403/1982.
- Şafiî, Muhammed b. İdris eş-. *Müsned-i Şafi'*. nşr. Ahmed b. Süleyman & Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim. 8 Cilt. Riyad: y.y., 1426/2005.
- Şafiî, Muhammed b. İdris eş-. *el-Ümm*. 8 Cilt. by.: y.y., ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*. 5 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*. 9 Cilt. Mısır: y.y., ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed et-. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire, y.y., 1356.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetun fî'l-Kütübü's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. 2 Cilt, Cidde: y.y., 1 Basım, 1992.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez-. Siyeru a'lâmu'n-nübelâ,
thk. Şuayb Arnavut & Muhammed Nuaym, 23 Cilt. Beyrut: y.y., 9. Basım, 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *el-Muğnî fi'd-
duafâ*.Beyrut: y.y., 1405/1984.